

MARIAN VAYREDA I LA SEVA OBRA LITERÀRIA*
LLUÍS BUSQUETS i GRABULOSA

*N. editor: Aquest text correspon al discurs pronunciat per l'autor en el marc del lliurament dels III Premis Salvador Reixach, l'octubre de 2003, a Santa Pau.

La celebració del centenari i mig del naixement de Marian Vayreda i Vila, nascut a Olot el 14-X-1853, i del centenari de la seva mort (esdevinguda el 6-II-1903) ha congregat esforços per aplegar una magnífica exposició antològica amb el títol *El pintor nazarè de l'Escola d'Olot*, que es va poder admirar a Olot fins al 26 d'octubre del 2003 i a la Fontana d'Or de Girona del 7 de novembre al 8 de desembre. El centenari no sols ha estat l'excusa per aplegar la seva obra plàstica i reestudiar-la a fons, sinó també per repassar críticament la seva obra literària. En aquests moments, encara no ha sortit l'esperada edició crítica de *La punyalada*, de la professora Tayadella, ni s'espera una edició de tots els seus escrits; sí que acaba de sortir una nova edició de *Records de la darrera carlinada* (escapçada en un capítol des de la segona edició), alguns dels seus contes aplegats, i tant en el llibre *Marian Vayreda i Vila (1853-1903): La recerca d'una veu pròpia*, de Margarida Casacuberta i Joan Sala i Plana (Olot: Llibres de Batet, 2002), com en el catàleg de l'esmentada mostra hi trobem estudis interessants.

Marian Vayreda, modernista?

Marian Vayreda, literàriament parlant, va ser un modernista emergent des d'unes posicions més o menys decimonòniques residuals i, en certa manera, antimodernistes, com temptejarem d'explicitar a partir del paisatge polític que li va tocar de viure, el de les tensions del tombant de segle XIX-XX, on ell va voler incidir. Voldria resseguir una època curta i ben delimitada, els darrers 13 anys de la història d'aquella "ànima freda" de Marian Vayreda, com li deien als escolapis

d'Olot ho rimaven i tot: "Vayreda, ànima freda", perquè la seva joventut en l'exèrcit carlí és prou coneguda. Ell prou va saber respondre a l'insult que li feien en una de les seves pàgines: *«Infeliços! Com si fos la caldera destapada la que adquirís major pressió, i com si l'esperit necessités valdre's de la veu per estar en contínua conversa amb si mateix»*.

El modernisme, on pictòricament mai no va exercir, va ser un moviment (que avui s'emmarca entre 1892, any de la primera festa modernista de Sitges, i 1911, data de la mort de Maragall i Nonell) caracteritzat fins a finals de segle per un corrent voluntarista d'empremta nietzschiana i, després, per l'estètica del simbolisme, que pugnava per assolir un procés de transformació de la realitat catalana per passar d'una cultura tradicionalista i regional a una cultura moderna i nacional, amb un comú denominador ideològic: la primera etapa va oferir les bases per un trencament de caire regeneracionista i vitalista respecte de la generació anterior; la segona, la simbolista, el teixit per dibuixar l'enfrontament de l'home idealista, de l'artista, amb la societat de l'entorn. O, d'una altra manera, entre l'individu i la massa, entre el jo personal i el món càdric de les forces naturals, entre l'instint i la raó, entre l'esperit i la matèria. En aquesta segona etapa de començaments del segle passat, la crisi dels realismes de finals del segle XIX va portar els autors literaris a establir amb els lectors una comunicació més emotiva, a partir de vies més irracionals el misteri, la por, l'angoixa, la intuïció, a la recerca de la construcció de símbols, perquè, com ja sabem, el simbolisme, ultrapassant les significacions convencionals de la llengua, temptejava de crear un univers lingüístic capaç de superar tota referència al món de l'experiència. Va arribar intuïtivament a aquesta meta Marian Vayreda?

Un home en un paisatge polític

Marian Vayreda el 1890 la data inicial del moviment modernista té 37 anys i en fa dos que és casat. En fa onze que ha tornat a Olot, escuat de l'experiència carlina, i quatre que és gerent d'El Arte Cristiano, propietat que dos dels fundadors del taller de sants el 1880 el seu germà Joaquim i Valentí Carrera han abandonat, de manera que resta a les mans seves i a les de Josep Berga i de Joan Bassols. Quatre o cinc anys abans, el carlí E.R. Serrano de Casanovas, admirat de l'Exposició d'Amberes el 1885, acudeix als Vayreda per muntar-ne una a Barcelona. Joaquim, que des del 1882 ha perdut molts diners a la borsa, no hi veu negoci, però els Vayreda connecten Serrano amb prohoms del consistori barceloní, de manera que avui sabem que l'èxit de l'exposició de Rius i Tauler a Ciutadella de 1888, amb tot el que significava del compromís amb el poder central, fet contra el que pugnava el Centre Català d'Almirall, fundat el 1882, s'havia començat a concebre a Olot.

Poc abans, el 1887, any en què Vayreda signa la tela *Un combregar a muntanya*, a Barcelona, s'escindeix del Centre Català el bloc conservador de la Lliga de Catalunya (Domènech i Montaner, Puig i Cadafalch, Prat de la Riba...), que impulsa la fundació d'Unió Catalanista i aprofita l'Exposició barcelonina per presentar a la reina Cristina un manifest autonomista. És la reacció conservadora a les posicions d'Almirall. Per la Lliga, el seu germà Joaquim farà campanya ja el 1889: no debades ha fundat a Olot el Centre Catalanista amb l'objectiu «*d'aglutinar una part important de propietaris rurals i d'industrials de la comarca en un front lliurecanvista, oposat a la política centralista, caciquista i uniformadora del govern estatal*». Quan ens demanem per les causes del pas del carlisme al regionalisme dels Vayreda, en aquests mots trobaríem part de la resposta. Res d'estrany que des del 20-X-1889 el setmanari *El Olotense* es convertís en *L'Olotí*, òrgan del Centre Catalanista, data en què s'explica perfectament de quina mena és el seu catalanisme: «*Lo sol fet de tenir els catalans un geni, unes lleis, una llengua, unes tradicions i una història diferent de les altres províncies d'Espanya, no és obstacle perquè puguem viure amb elles juntes i agermanades*». Per als excarlins reconvertis al regionalisme l'amor «*actiu i ardorós a nostres lleis, costums i modo de ser especial en res no s'oposa a la unitat nacional, ans al contrari la robusteix*».

“L'Olotí”, els dos germans Vayreda i l'Assemblea d'Olot de la Unió Catalanista

L'Olotí esdevindrà, per a Marian, el banc de proves de la seva literatura. Deixarà el castellà en aquesta llengua havia publicat a *El Montsacopa* el seu primer conte, *Una velada...cursi* (núm. 71, 1884) i escriurà en català. S'ha dit i repetit que Marian sempre va anar a remolc del seu germà Joaquim. És això cert? Crec que més aviat el va voler i saber substituir, perquè Joaquim aquell any 1890 ja anava de capa caiguda, encara que presidís el Certamen Literari i Artístic i l'any següent participés en la fundació de la Unió Catalanista (*La Renaixensa* en seria el portaveu), en fos vocal permanent i vicepresident de la I Assemblea en què es van redactar les famoses Bases de Manresa de 1892 (*Bases per a la Constitució Regional Catalana*, no ho oblidem), any en què, a Olot, terra de pinzells, s'havia celebrat imaginem-nos l'escàndol! un concurs de fotografia...

És cert que a l'Assemblea de Reus de 1893 hi són presents tots dos germans, però Joaquim, que emmalalteix després del fracàs estrepitos de portar electricitat a Olot, ja no podrà acompanyar Marian a la de Balaguer de 1894 i Marian esdevindrà el manefla de la de 1895, celebrada a Olot, després de la mort de Joaquim, quan el futur escriptor ja és tinent d'alcalde (ho seria fins al 1899 i, el 1897, va haver

d'actuar d'alcalde accidental i tot). Veiem doncs que Marian Vayreda ha fet una bona evolució: de la derrota carlina al poder, dels ideals frustrats al tràfic d'idees.

Cal parlar del paisatge polític olotí i català d'aquelles acaballes de segle, i del seu germà Joaquim, per entendre la personalitat de l'escriptor. Marian, que als 20 anys va sofrir l'eixalada dels seus ardorosos ideals, entorn dels 40 s'ha tornat un home més pragmàtic: té un bon negoci i es pot dedicar a la pintura i a la literatura. I, en aquests anys, s'esdevé el que pot semblar una paradoxa: Marian, sense deixar d'escriure a *L'Olotí*, on practica tota mena de registres, especialment l'article i la narració *El roure dels penjats*, *L'àvia Tita*, *La Margarideta...*; al núm. 305, de 1893, hi trobem *Conte àrab*, on esbossa la tensió modernista individu-massa, i al 311, a *Granada*, esmenta explícitament el cappare dels parnassians, Théophile Gautier, pinta amb més passió que mai, mentre Joaquim es reclou en l'escriptura. De Marian són les grans teles de Sant Pompili dels Escolapis, les escenes d'*Anem a fira*, *Ball del Gambeto a Ridaura* i *Mare de Déu de la Guia al Palau* el 1890; del 91, el magnífic *Quietud*, l'anècdota del pastor i les ovelles a Sous, i una tela amb l'escena de batre el blat; del 92, *La sega...* Joaquim, en canvi, esbossa una novel·la, que va ser inèdita fins al 1993, cent anys després d'haver volgut enllestir-la (sense haver-la pogut acabar de corregir): *Tres generacions*. Diuen els experts que l'esbós de novel·la, no l'hauria vist ningú més que el seu amic Berga. Dubto molt que Marian no en sabés res, o almenys no s'hagués assabentat del brou que s'hi coïa, perquè justament és una novel·la "de tesi", que planteja l'enfrontament entre els valors tradicionals del país (propietat, família i religió) i una societat decadent, passiva, enlluernada per la societat madrilenya de la Restauració. El conflicte es resol pel matrimoni dels fills de cadascun d'aquests dos pols, un matrimoni-patrimoni capaç de reforçar la tradició i així la novel·la esdevé embrió de l'heroi regionalista que maldarà ben aviat per fer quallar Marian amb *Sang nova*. És cert que ambdues són novel·les rebeques al realisme més progressista que practica Narcís Oller, no només pel seu intent d'ideologització (de fet s'acosten al pamflet ideològic en la pretensió de generalitzar la doctrina regionalista), sinó per quatre raons: a) s'hi amalgama costumisme i regionalisme regeneracionista, de manera que s'hi pretén que els costums esdevinguin signes d'identitat; b) els valors rurals i pairalistes (fe, família, jerarquia social...) entren en conflicte amb els sorgits de la revolució industrial i del liberalisme burgès; c) el món rural s'idealitza bucòlicament; i, d), finalment, s'hi vol identificar l'art i la moral d'acord amb la doctrina de Torras i Bages. Ara bé, no es pot negar que aquesta mena de narrativa "muntanyenca" la muntanya balmesiana que incloïa el triangle Berga-Vic-Olot, cerca nous camins més enllà de la literatura jocfloralésca i esdevé, al final de la dècada els 90, en un moment en què la mímesi de la realitat ha entrat en crisi la còpia de la realitat pot esdevenir un engany, una simple percepció subjectiva, la baula de la cadena que portarà a la novel·la simbòlica modernista.

***Sang nova* en el projecte literari de Marian Vayreda**

Cal tenir-ho clar d'antuvi: encara que va sortir editada abans *Records de la darrera carlinada*, obra molt celebrada per la crítica, Marian Vayreda va treballar molt abans en la novel·la *Sang Nova*, amb la qual fracassaria davant dels crítics. Seguim-li el rastre. L'havíem deixat el 1893, quan el seu germà es reclou ja malalt. Diem que en aquell juliol, en el mil·lenari de la basílica de Santa Maria de Ripoll, uns quants olotins van oferir al bisbe la idea de fer una urna de pedra-marbre de Besalú per a les despulles de Tallaferro. (Marian va ser tresorer de la junta, la qual va acomplir el compromís el 1896. Tres anys després, el bisbe Morgades, ja electe per Barcelona, va beneir a Olot els tallers d'El Arte Cristiano.) El 1894 mor Joaquim. Marian presenta *El Cap d'Estopes* a l'Exposició general de Belles Arts de Barcelona i emprèn la direcció de *L'Olotí* i del trimestral *Àlbum literari i artístic de l'Olotí*. El 1895, els 29/30-VI, se celebra a Olot l'Assemblea de la Unió Catalanista. Absent per malaltia Prat de la Riba, hi treballaran l'afer de les obres públiques i les comunicacions prohoms com Guimerà, Domènech i Montaner, Puig i Cadafalch, Pin i Soler, Bosch de la Trincheria... Justament molts dels homes que el 1899 crearien el Centre Nacional Català escindint-se d'Unió Catalanista i el 1901, sis anys després, contra els partidaris de mantenir el catalanisme verge de contactes polítics van conformar un partit democràtic apte per intervenir en la política de l'Estat, escissió que donaria lloc a la Lliga Regionalista de Catalunya, que aquell mateix any 1901 va començar a tenir èxits electorals.

Però no avancem dades. Per a Vayreda, la xarxa de relacions aquell 1895, any de l'Assemblea olotina d'Unió Catalanista, havia romàs establerta i, a Blanes, un jurat presidit per Joaquim Riera i Bertran (president de la Unió Catalanista), amb Joaquim Ruyra de secretari, li atorga el seu primer premi literari pel relat *La feta del Sr. Xarapi*. Ara sí que es veu escriptor. I malgrat donar novament suport als carlins en les eleccions a *Las Cortes*, abandona definitivament el carlisme davant de la impossibilitat de reconvertir-lo en un opció regionalista com ell, ben segur que ingènuament, havia pensat de poder fer (fer convergir carlins i republicans federalistes com proposava en algun article a *L'Olotí*).

Marian Vayreda ara té un projecte, revitalitzar el país amb una sang nova que sigui capaç de recuperar els valors ancestrals des d'una òptica pragmàtica i progressista. L'Espanya de la Restauració és un podrimener i Ramon de Montbrío, el seu heroi de *Sang nova*, educat a l'estranger, vol reformar la concepció centralista i homogeneïtzadora de l'Estat, començant per reformar la petita aristocràcia rural catalana responsable de tanta deixadesa, perquè entén la catalanitat fins i tot racialment (Maurice Barrès és al fons): «*Ens hem mantingut catalans contra tot, senzillament perquè no podem ser res més [...] ò hem de prosperar com a catalans, ò bé estem destinats á desaparèixer confosos entre les despulles de*

rasses més inferiors». Malauradament el concepte *raça* surt massa sovint en la novel·la així com una altra manera d'ensenyar el llautó el concepte de la revolució des de dalt perquè no la facin els de baix. La revolució burgesa de 1868 no quedarà gens ben parada a la novel·la. Que quedi clar: Marian volia una reforma a baix perquè volia continuar essent dels que remenaven les cireres del poder i de la cultura de dalt estant.

Havia d'aconseguir traslladar aquestes idees en una novel·la, una novel·la millor que la del seu germà, i aquell 1896, quan ja era força conegut, en va enviar un esborrany als Jocs Florals de Barcelona, amb el títol *Notes muntanyenques*, i encara al Certamen Literari olotí amb el títol *Cuatro tipos. Notas per a una Novela*. No va obtenir cap premi. Gràcies a Saderra sabem que el manuscrit incloïa una introducció força carregosa. Però això no el va desanimar. Des de *L'Olotí* el 1897 va seguir publicant articles del tot ideològics (*Lo regionalisme i les guerres colonials, La qüestió del dia...*) i aquell any va ser el secretari del Certamen olotí i lector de la *Memòria*.

Segurament que ja agafava més la ploma que el pinzell. La publicació de *Records de la darrera carlinada* el 1898, tan fresca i natural, va ser gairebé un accident prodigiós com ho seria més tard *La punyalada*. Caldrà afrontar-ho tot seguit, però abans cal deixar clar que Vayreda tenia el cor posat a *Sang Nova*. Quan, finalment, un fragment de la novel·la va obtenir la Copa d'Or als Jocs Florals de Barcelona, *L'Olotí* ho va notificar tot seguit. I quan el 1900 la publica, espera que el mateix Maragall la comentí al *Diari de Barcelona*, i potser Ruyra a *Catalunya*, atès els elogis que n'havia rebut pels *Records...* No s'esdevindrà res del que espera, al contrari: el "Brusi" li rebenarà perquè ha confós la ideologia amb la literatura i Ruyra declinarà fer-li'n cap comentari. Les crítiques bones dels seus amics de *La Renaixensa, Montserrat* o *Joventut* no li interessien gaire. Espera encara què en dirà *La Veu de Catalunya* i quan Morató li dedicarà un llarg comentari publicat en dos dies (15 i 17-V-00), gens positiu, encara se'n queixarà a Cambó.

Dubto de si va poder adonar-se gaire del que havia passat. La "Síntesi final" bevia de les doctrines de Torres i Bages sobre Estat, pàtria i Església. Política i literatura s'havien creuat pel seu camí. Velles glòries com Verdaguer el felicitaven i els joves de *Catalunya*, que dirigia un joveníssim Josep Carner, prenien el seu protagonista com el veritable símbol de la Catalunya naixent i l'erigien com a autor de l'esperada "novel·la nacional catalana". Ell prou admetia en la seva epistolografia que la crítica que se li carregava tenia una mica de raó; ara bé, s'ho creia de veres? El problema, al meu entendre, era que del carlisme al regionalisme, ell ja havia fet prou camí. Enllà del regionalisme, per a ell, hi havia d'haver l'abís. Així, doncs, amb Berga i Boix convertiran *L'Olotí* en *Sang Nova* des del juliol de 1900, quan ja estava promovent a Olot la magna Exposició de l'Institut de les Arts, les Ciències i les Indústries Artístiques. Amb un catàleg de més de 386 obres, va

ser un èxit. Va durar del 15 d'agost al 15 de setembre, amb actuacions del sextet del Liceu barceloní, l'orfeó dirigit per Enric Morera i la soprano Maria Pitxot de Gay. A Barcelona se n'havien de fer ressò per força, de l'esdeveniment olotí, i el mateix Utrillo va ressenyar l'Exposició a *Sang Nova*. Però el periòdic va ser una flor que sols va durar fins a l'octubre de 1902. S'havia iniciat ja amb plom a les ales perquè Marian, que se sentia malalt, va declinar l'encàrrec de dirigir-lo. A l'hora de preparar la segona gran Exposició de l'Institut per al 1903, el seu concurs va ser més honorífic que real. El 1901 fa un pròleg a un llibre de mossèn Riber sobre el santuari de Queralt i l'any següent dedica un article al fill d'en Berga a *Catalunya Artística*, però, nomenat mantenidor dels Jocs Florals de Barcelona el 1902, ja no va poder acudir-hi. Potser el conte signat a Olot el maig de 1902 *El cabell de la memòria* va ser el seu darrer. Internat a la clínica el Pilar de Barcelona i allitat a Olot van ser els anys del prodigi de *La punyalada*, abans de morir el 6 de febrer del 1903, quan estava en ple procés de correcció. Abans d'afrontar aquest llibre, cal parar esment, tanmateix, a *Records de la darrera carlinada*, el primer dels seus prodigis literaris.

Records de la darrera carlinada, un prodigi primerenc

Mentre treballava *Sang nova*, Vayreda va aplegar els seus records de la carlinada d'una manera molt *sui generis* el desengany malenconiós d'uns ideals des d'una situació establerta i els va editar el 1898. Els *Records de la darrera carlinada* van ser un èxit de crítica. Ruyra, *La Veu, Catalònia*, tothom en va parlar bé aquella tardor de 1898. Sense adonar-se'n, trencava l'arcàdia de la narrativa muntanyenca, com faria Víctor Català el 1902 amb *Drames rurals*. El lector que volia trobar-hi l'harmonia del camp, la pau de la ruralia, es trobava amb les tensions de la bestialitat humana com un cop de puny al ventre. Com faria Caselles amb *Els sots feréstecs* (1901) i més tard Rusiñol i la mateixa Víctor Català, Vayreda havia compilat petits nuclis narratius, alguns dels quals publicats en revistes i periòdics, tot superant la crisi realista de la narrativa dels 90. Naixia així el seu primer prodigi novel·lístic, però d'una manera tan senzilla i natural que potser ni l'escriptor es va adonar del que feia. Avui és ben clar que *Records...* és més una novel·la que unes memòries per tres raons: en el pròleg reivindica la ficció (i a fe que se'n serveix!), hi sap trasmutar literàriament la realitat (fins i tot els escenaris feréstecs d'una guerra absurda que nosaltres coneixem), i, finalment, esdevé una novel·la iniciàtica d'un jove abocat a l'experiència del fracàs, perquè és una novel·la sobre la recerca de l'ideal amb la conseqüent impossibilitat d'abastar-lo. Acaba, de fet, en una acció del tot covarda i egoista per part del narrador-protagonista.

Per això, des del lector actual, és una novel·la perfectament moderna i gairebé seria modernista, d'un modernisme *avant la lettre*, si no fos per dues raons que ho enteranyinen un xic. I la primera és que, amb els vint-i-tants anys que han passat des de la carlinada, la veu narrativa manipula i deforma els esdeveniments del seu antiheroi no sols literàriament sinó d'acord amb un discurs justificatiu de les seves accions segons li vagi bé de fer. Un empresari ben considerat, un pintor i un escriptor com ell, ¿com havia pogut formar part de l'Estat major de Savalls, que era poc menys que un facinerós assassí, com demostrà el 1874 afusellant dues-centes persones a les Preses? Doncs, perquè la guerra s'hauria fet amb una sabata i una espadenya, i els carlins, llevat dels representants de la ruralia benestant a ell, els assistents li diuen «*señorito*», eren una colla d'arplegats. La guerra va ser cruel, però com ell la representa (llegiu el fragment de *l'Esquadró de la sang*) no ho sembla gens, malgrat els dispars, les ferides, la barbàrie sense sentit i els banys de sang. Savalls s'ocupa d'agafar guatlles i les trobades cos a cos es plasmen sense ser tràgiques. Per si fos poc, fixem-nos en el primer capítol (bona part del qual va ser censurat encara en l'edició de 1950), quan ens justifica la seva acció idealista pel fet d'haver llegit un llibre que era «*una valenta exposició d'agravis i una raonada defensa dels drets conculcats de Catalunya*». «*Vaig sentir-me més català que abans*», diu; i afegeix: «*Amb semblants disposicions, se comprèn que les doctrines proclamades per l'Aparici i sa escola venien a omplir el buit de mon esperit, i la carta, programa de D. Carlos a son germà, seguida del decret de restauració dels Furs havia d'aparèixer a nos ulls com lo verb de la nova idea. Era la doctrina regionalista que em seduïa. Encara que no la comprenia pas bé, portat per un intens amor a les coses de casa, pressentia la reconstituïció de la nostra antiga nacionalitat i la resurrecció d'una federació espanyola com a única reparació de punyents injustícies i desastrosos errors polítics. Així concebia jo el carlisme...*» Boníssima justificació, perquè, això, ho pot escriure a finals del 90: als primers 70 no ho hauria pogut escriure mai. (Recordem que el Centre Català d'Almirall no es va originar fins a 1882 i que l'escissió de la Lliga de Catalunya promotora de la Unió Catalanista no arribaria fins a 1887.) Però una de les virtuts de la literatura és que et permet el somni de rectificar la història i, al meu albir, Vayreda ho va voler fer, si no innocentment, almenys des de la ingenuïtat d'una memòria melancòlica i desencisada vint anys després.

La segona raó de per què es podria dir que no acaba de ser una novel·la modernista és, segons alguns experts, pel fet de justificar la seva opció des del punt de vista religiós. El jo modernista enfrontat a les forces caòtiques naturals és sempre un individu solitari; en canvi, pel fet de la creença, el protagonista dels *Records...*, tot i assaborir les contradiccions humanes, el desengany dels propis ideals i l'absurd de la guerra, mai no es pot acabar trobant anorreat perquè té la fe com a sortida com ja la té com a justificació inicial. Així, a l'inici, contra els liberals

revolucionaris, el narrador ens explica que l'església de Sant Esteve s'havia convertit en «una altra Bastilla», on ressonaven les notes del cancan, molts infeliços eren tancats rere les reixes dels altars, l'emblema de la Trinitat servia per fer exercicis de tir, «a les beneiteres s'hi abeuraven els cavalls i a l'altar major hi cadellava la gossa del comandant». És cert que la creença plana en la novel·la de Vayreda i ajuda el seu antiheroi a donar sentit a un viatge que no en té, però discrepo de les anàlisis que ens ofereixen l'antiheroi vayredia molt lluny dels antiherois modernistes que aprenen lucidesa i autoconeixença a partir del propi fracàs, com si la creença religiosa en fos un obstacle. El problema és que a *Records...* (com s'esdevindrà a *La punyalada*) la clarividència no s'origina al final del relat sinó a partir d'una veu narrativa que s'expressa vint-i-tants anys després dels fets. Quan al final de la seva peripècia carlina el narrador-protagonista abandona el seu fidel assistent (un assistent que li diu que se l'emporti amb ell o li engegui un tret), «allavors» li va semblar «un acte d'habilitat i d'alta política»; és «ara», vint-i-tants anys després, convertit en un burgès benestant, que el pot valorar com «un acte de covardia amb ribets de personal egoisme». L'autoconeixement li ha vingut no pas en la mateixa peripècia narrativa, sinó anys després, quan s'ha convertit en un personatge considerat i establert. Ara bé, aquesta mena de trampa no treu cap mèrit al relat: cal subratllar-ho.

El segon prodigi: *La punyalada*

Acabo amb unes pinzellades sobre *La punyalada*. Fa vint anys, en el meu llibre *Literatura catalana*, vaig posar la novel·la al costat d'*Els sots feréstecs* i de *Solitud*. Es van editar totes tres en una mateixa col·lecció. El fet de considerar-la modernista em va costar no poques crítiques, però cap d'elles no va afrontar les raons que hi donava i que encara em podrien semblar vàlides. Per a mi, des de les primeres pàgines, amb un narrador que «sospira per una existència més noble», ja hi plana el conflicte entre matèria i esperit, raó i instint, puresa i baixesa moral. I no són aquests els pols conflictius de la novel·la simbòlica modernista? Vull recordar que la novel·la és inacabada, almenys pel fet que el seu autor va morir sense poder acabar de corregir-la. La història de l'Albert de Bardals, esdevinguda en els primers 40 del vuit-cents, i arribada al narrador, quan l'Alta Garrotxa ja patia una lamentable degradació, la sap tothom. Enamorat de la Coralí del molí de Balasc, s'interposa entre ell i la noia l'Ibo, dit l'Esparver, un examic convertit ara en capítost de trabucaires i que acaba raptant la noia i assassinant el seu pare. Comença una persecució terrible als trabucaires per part de l'Albert i els seus amics amb l'ajuda d'un mosso d'esquadra. Passen mesos, amb escameses mútues, exactament del juliol a l'octubre, fins que els trabucaires són emboscats en una

cova, però l'Esparver s'escapa i es burla de l'Albert insinuant-li que la Coralí ha esdevingut una bagassa. A partir d'aquest moment, «*anul·lades les facultats de pensar i sentir segons la naturalesa humana*», l'Albert, creient prostituïda la Coralí, porta una vida vegetativa i es transforma en una mena de gos d'un seu amic. En una darrera i aferrissada lluita, ell i el seu amic acabaran amb l'Ibo, però l'Albert ha resultat malferit i ha de passar una convalescència. Aleshores, inesperadament, recobra la consciència i es troba assistit i gomboldat per la Coralí. Ell la creu envilida i, com «*una bèstia gelosa*», la vol forçar. La noia es defensa clavant-li el punyal que li havia regalat ell mateix, abans del rapte, en l'aplec del Coral, per si mai s'havia de defensar d'una ocasió com aquella. Ella fa una compungida pregària i ell, que la veu immaculada, la consola perquè «*val més un instant de llum que tota una vida de tenebres*». Mentre ella plora damunt seu i el besa maternalment, ell s'adona que mai no podrà ser seva, i ho fa sense cap recança perquè ha après a mirar-la amb els ulls de l'ànima. Ja no sabrem res més, ni de l'un ni de l'altre, fins que l'autor es trobi l'Albert, ja en plena vellesa, convertit en una mena d'anacoreta i li mostri la cicatriu del cop de punyal. (Quina diferència d'aquella frase que deixa anar Don Eudald, l'aristòcrata reconverit de *Sang nova*: «*...som fet d'una manera que sembla com si les veus de raó no poden entrar en mon cor sinó a punyalades*»!)

Mossèn Llätzer, a *Els sots feréstecs*, de Caselles, obté la clarividència en una mort catalèptica; la Mila, a *Solitud*, de Víctor Català, després d'una violació. Podríem seguir amb diferents personatges literaris modernistes: Saura, d'*El rem de trenta-quatre*; Cecília, d'*Aigües encantades*; el comte Arnau, Josafat... I perquè Albert, no és un d'aquests personatges? S'ha escrit que *La punyalada* és una mena de paràbola conceptualment antimodernista, una *magnífica novel·la reaccionària* perquè desenvolupa tres estadis d'ideologia miticoreligiosa: innocència-pecat-redempció. I que no és un altre mite antropològic la relació innocència-forces caòtiques-lucidesa? I que no fan ambdós camins els personatges literaris esmentats? Pitjor: s'ha escrit que, per a Vayreda, la salvació només pot venir del signe de la creu, simbolitzat en el punyal, de manera que la ganivetada de la bella a la bèstia és el mitjà sacrificial que possibilita la redempció, com si Vayreda significués amb la novel·la que el signe de la fe cristiana s'hagués d'imposar violentament al cos social català. Discrepo d'aquestes interpretacions i em sembla que són ganes d'extrapol·lar les coses. L'estudi de la recepció de la novel·la, bescantada si de cas per massa realista, ho demostra. També discrepo quan es diu que als personatges vayredians els cal una revelació, una mena de miracle, una epifania perquè puguin arribar a la lucidesa de l'autoconeixement. La catalepsi de mossèn Llätzer (*Els sots feréstecs*), la violació de la Mila (*Solitud*), la tempesta de Saura (*El rem de trenta-quatre*), la bogeria de Josafat, la condemna de l'Arnau, no es poden considerar estats postepifànics?

Es fa difícil d'explicar com un escriptor enderiad amb una novel·la reaccionària com *Sang nova* esdevé capaç de trencar esquemes amb *La punyalada*, signada el gener de 1902 i escrita en un procés de malaltia. Però crec que hem de ser objectius i humils tot parlant d'aquest prodigi. Un fragment de la novel·la del c. XIX, quan l'Albert, sol en ple hivern, està seguint el rastre dels trabucaires que tenen segrestada la seva noia, ens pot ajudar a entendre-ho. Febrós i entenebrit baixa des del Bassegoda per una pineda incendiada de poc, que va fins al Camp dels Emigrants.

«Tot era fosc, negre i paorós; en alguns punts encara s'hi sentia l'escalfor i s'hi veia espurnejar el caliu entre pilots de brossa carbonitzada. L'atmosfera era irrespirable, en certs indrets, per la fortor de la reïna barrejada amb nassades de carn socarrimada, i el vent tria sons tètricament metàl·lics dels pocs branquillons que restaven de les soques despullades. Tot era mort: la terra, les soques, el cel blanquinós i fred sobre el que aquestes se retallaven i fins la lluna esmortuïda, qual claror quedava anul·lada al reflectar-se sobre aquelles negrors de sutge. Jo també em contemplava mort, vagant sols en esperit per aquells llocs de desolació, dels que, pres de la besarda dels cementiris, volia fugir-ne sense trobar mai sortida...»

Això no és cap descripció paisatgística. Això és narració simbòlica per presentar-nos la mort anímica i quasi física del personatge en plena persecució dels seus enemics. És ara quan s'imagina l'Ibo i els seus trabucaires menjant com sibarites entre dones, enmig de les quals hi hauria la Coralí. I això no és narrativa modernista? El fragment encara va més enllà: imaginant-se la disbauxa dels bandolers, s'imagina que la noia es disposa a oferir-li les sobres d'unes carícies humiliants. Ho escriu així:

«Acostà sa cara a la meva, i sentia l'alè libidinós de la seva boca: ses llavis freds i humits com un cuc de fangada se posaren sobre els meus, produint-me una sensació tan ingrata que em despertà. En aquell moment, una silueta negrosa i llarga brincava pel meu davant, anant a fondre's entre les tenebres del bosc, quedant sols visibles dos punts negrosos i bellugadissos, com dues cuques de llum.

Allò no era pas somni, era pura realitat. Un lloparràs, creient-me mort de cos com ho era d'ànima, havia vingut a donar-me sa besada, l'òscul del fosser.»

Es pot expressar millor la degradació íntima d'una persona fins a una bestialització tal que un llop se'n compadeix? Com tornar als ideals espirituals d'abans sense un cop que el somogui des de les entranyes?